

Љиљана ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ПОХВАЛА КАО СТРУКТУРНИ ЕЛЕМЕНТ СРПСКИХ ЖИТИЈА НАСТАЛИХ У XIII И ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА XIV ВЕКА

Још од самих својих почетака (они су у IV веку) житије представља сложену књижевну врсту. Временом, успостављена је карактеристична схема, која предвиђа похвалу, чудо и молитву као обавезне, а опис преноса моштију као могући елемент житијне структуре.

Већина жанрова из састава житија постоји самостално; поседују карактеристична поетичка обележја и структуру. Процес њиховог уграђивања стога је сложен и двосмеран; при инкорпорирању, нестају извесна обележја (поједини елементи). Само житије се, на другој страни, у одређеној мери (стилски и идејно) прилагођава, ради неопходне хармонизације. Основни механизми изграђивања једног броја микро-жанрова у оквиру житија, а на основу основних (примарних) врста, рано су успостављени.

Према дефиницији, похвала представља прелазни жанр између прозног и поетског. У средњем веку то је краћи или дужи песнички текст са изразито лирским обележјима, у коме се велича и прославља врлина одређеног свеца или друге историјске личности; тако се утврђује њен култ.¹ Похвала може постојати самостално (као таква јавља се у српској књижевности тек са Теодосијем Хиландарцем, почетком XIV века).² Похвала која улази у састав житија има статус микро-жанра (субжанра).

¹ Овако похвалу дефинише Димитрије Богдановић, упореди: D. Bogdanović, *Pohvala*, у: *Rečnik književnih termina*, друго, доп. издање, Београд, 1992, 614.

² Овај писац саставио је изванредну *Похвалу Светоме Симеону и Светоме Сави*. Превод на савремени језик ове Похвале у: Теодосије, *Службе, канони и Похвала*. Приредила Биљана Јовановић-Стипчевић. Данашња језичка верзија Димитрије Богдановић и Биљана Јовановић-Стипчевић. Просвета – СКЗ, Београд, 1998. Превод Похвале је на стр. 231–263.

У овом раду реч је о похвалама главним јунацима; по страни остају бројне и изванредне похвале Богу и Пресветој Богородици, које се такође сусрећу у житијима.

2.

У српској књижевности оригинално житијно стварање почиње са Светим Савом. Он је, око 1208. године, саставио *Житије Светог Симеона* и унео га у свој типик за манастир Студеницу. Формацијски (јер је у саставу типика) то дело припада ктиторским житијима.³ Микро-жанрови у њему се скромније користе.

У Савином делу постоје две похвале.⁴ Прва се јавља у првом поглављу.⁵ Довршава представљање Немањиних војничких врлина; са њом започиње темељније изграђивање његовог духовног лика и приказивање добрих дела и ктиторске активности. Похвала није дуга. Сава на самом почетку исказује недоумицу: „Јер како ћемо овога назвати?“ Овим привидно одређује смернице похвале. Ипак, у њој се у првом реду истичу Немањине заслуге на религиозном плану и његове духовне врлине. Побрајајући за слуге, Сава указује на то да је Немања „утврдио и уразумио срца свих“ и све научио „како правоверни хришћани треба да држе праву веру у Бога“. Наглашава чињеницу да је Немања најпре на себи показао благоверност, а потом њој научио друге. Истиче његову бригу за цркве и манастире, поштовање према свештенству и монасима.⁶ Наглашава, нарочито, његово велико милосрђе, делом и кроз паралелу са Авраамом странопримцем.⁷ Тежећи што прецизнијем вредновању јунака, Сава набраја Немањина дела милосрђа,⁸ при чему се значајно ослања на стихове 35 и 36 дваде-

³ Типик је црквено-правни спис који садржи прописе о животу монаха у одређеном манастиру. Још од давнина, нарочито у Византији, био је обичај да се на почетку типика манастира изложи биографија његовог оснивача. Таква житија имала су и посебан назив: *ктиторска житија* (*китор* = оснивач). И у *Студеничком типик*у примењено је ово правило. Житије у њему садржано, међутим, надилази уобичајене моделе обимом, приступом самом јунаку и разноврсношћу коришћених уметничко-стилских средстава.

⁴ Када је реч о Савином житију, ослањамо се на превод Лазара Мирковића објављен у књизи *Свети Сава, Сабрани списи*, приредио Д. Богдановић. Просвета – СКЗ, Београд, 1986, 97–119. За ово житије користимо краћеницу СаЖСи.

⁵ СаЖСи, 97–98.

⁶ „Цркве освети, манастире сазда, светитеље у сласт слушајући, јереје штујући, а према монасима гађећи велику смерност и љубав“, СаЖСи, 97–98.

⁷ Код упоређења Немање са Авраамом, праоцем јеврејског народа, апострофирана је једна заједничка врлина – гостољубље. Помињући Авраама, писац се ослања на *Књигу постања* (поглавље 18, стихови 1–15), где је приказан важан моменат из његовог живота, када он угошћује три непозната човека (анђела) и заузврат добија радосну вест.

⁸ Указује да је он био безнадежним нада, убогим заступник, ништима хранитељ, да је наге у свој дом уводио и одевао, сирочад нахранио, удовице оправдао, итд., СаЖСи, 98.

сетпетог поглавља *Јеванђеља по Матеју*, у којима су наведене Христове речи. Најављујући скори долазак Царства небеског, Христос поручује да ће га заслужити они који су били милостиви према њему (односно према некоме од његове најмање браће), који су му, гладном, дали да једе, који су га жедног напојили, угостили, итд. Утисак је да је Сава, побрајајући Немањина дела милосрђа, желео да наговести да је он испунио захтеве које је Христос поставио и да је на тај начин завредио Царство небеско. Сачињавајући похвалу, Сава није интензивније користио поетско-реторичка средства.⁹ Врхунац похваљивања остварен је у завршници похвале: „Стога га и Бог преузнесе и дарова му име које је изнад сваког имена, имену његову поклоните се сви народи”. Први део исказа (закључно са речима: „изнад сваког имена”), Сава је преузео из *Посланице апостола Павла Филипљанима* (глава 2, стих 9).¹⁰ У библијском тексту на том месту остварује се микро-похвала Христу. Када се упореди Савин навод и сама библијска фраза, постаје видљиво да је он ту фразу преузео и доградио да поентира своју кратку, али врло ефектну похвалу Немањи.

Друга похвала сусреће се у завршници четвртог поглавља житија.¹¹ Њој непосредно претходи приповедање о Немањиној абдикацији, саветовању синова и властеле. Похвала је махом саздана од реторских питања. Почине пишчевим исказивањем недоумице око именовања јунака: „Вистину у недоумици сам како да га назовем.” Потом се наводе Немањине врлине и заслуге, да би на крају уследио закључак да се све догодило на Немањи „јер је био пун премудрости и разума; Божја благодат почивала је на њему”. Сачињавајући закључак, Сава се ослонио на 40. стих другог поглавља *Јеванђеља по Луки*, у коме се спомиње Христово детињство у Назарету. Јеванђелиста ту назначавача да је Христос у време свог детињства јачао у духу и испуњавао се премудрошћу; благодат Божја била је на њему. Позајмицу из јеванђељског текста Сава је учинио да би реализовао (скривену) паралелу Немање са Христом. Стога је и нагласио *премудрост* као нарочито значајно Немањино својство.¹² У похвали су најфреквентније одреднице *учитељ* и *наставник*.¹³ Само једанпут прибегнуто је симболизацији; Немања је окарактерисан као *светило васељене*.

⁹ Запажа се присуство тзв. фигуре парадокса („земаљски анђеол, небески човек”), омиљене иначе у химнографији преподобних.

¹⁰ Девети стих друге главе *Посланице Филипљанима* изворно гласи: „Зато и Њега Бог високо уздиже, и дарова му Име које је изнад свакога имена.”

¹¹ СаЖСи, 104.

¹² Премудрост као Немањино карактеристично својство Сава ће истицати и на другим местима у житију (најчешће кроз паралелу с царем Константином).

¹³ Немања се ту прославља као учитељ праве вере и чистоте, наставник пун вере, наставник премудрости, смислодавац и укротитељ несмислених.

3.

У значајнијем степену од Саве и разноврсније од њега, микро-жанрове је користио Стефан Првовенчани у свом *Житију Светог Симеона* (дело је настало између 1208. и 1216. године).¹⁴ Овај писац први у српској књижевности у житије уводи завршну похвалу јунаку; посредством ње резимира његове главне заслуге. Похвала долази при крају житија, у оквиру деветнаестог поглавља.¹⁵

Похвала се чвршће везује за претходну наративну целину, у којој је реч о Немањиним чудима у заштити домовине. На самом почетку писац исказује своје дивљење, чак и страхопоштовање према овим чудима.¹⁶ Велича Немањине светачке моћи, исказујући у исти мах сумњу у сопствену, али и у могућност других да њему (Немањи) сачине адекватну похвалу.¹⁷

У другом делу похвале писац настоји да утврди квалификативе свога јунака. Подастирући их, он назначава Немањине заслуге за Српску државу и снажно истиче његову духовност. За писца је Немања апостол и више од апостола, пророк и више од пророка, учитељ свога отачаства, војник силни, пустињски житељ и мученик. Говорећи о Немањи као пустињском житељу (пре свега становнику светогорске пустиње), прибегава упечатљивој слици, која се утемељује на биљној симболици (цвет, плод).¹⁸

Трећи и најразвијенији део похвале има анафорско устројство; као анафора јавља се хајретизам „Радуј се!“ Овде се довршава процес похвалног именовања јунака. Узорни модел је *Акатист Пресветој Богородици* (Благовештенски), као и неки други акатисти.¹⁹ Преузети су неки од доми-

¹⁴ О житију говоримо ослањајући се на наш превод у књизи *Стефан Првовенчани, Сабрана дела*, предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгиевска, издање на српскословенском Т. Јовановић, Београд–Краљево, 2017, 15–107 (превод је на непарним странама). За ово дело користимо скраћеницу СтЖСи.

¹⁵ Похвала је на стр. 93–99 (непарним). Првобитно је била завршница житија; потом је писац додао опис још једног Симеоновог чуда.

¹⁶ „Милосрђем Господа и Бога и Спаса нашега Исуса Христа и милошћу Пречисте Богородице и увек деве Марије, сва се ова чуда, страшна и преславна, од светог господина мога Симеона, догодише на мени, јадном и недостојном и грешном, који сам рођен од њега и васпитан њиме, убогом Стефану” (СтЖСС, 93).

¹⁷ Он се пита: „Који ли ће језик изговорити тајне твоје, изванредни свети старче? Које ли ће се усне отворити на твоју похвалу, Преподобни?” итд.

¹⁸ „Али ти и у пустињи још више процвета, подвизавањем расплоди трудове своје и цветове који не вену стече” (СтЖСС, 95).

¹⁹ Д. Бојовић је указао и на извесне сродности са акатистима посвећеним Јовану Крститељу и Светом оцу Николају, упореди: Д. Бојовић, *Првовенчани краљ – скривени литург*. Рад је коришћен према изводима објављеним на сајту <http://sloven.org.rs/srb/?p=9866>, 3. 5. 2023.

нантних симбола из *Акатиста Пресветој Богородици*; њихов семантизам каткад је делимично измењен.²⁰

У Стефановом житију сусреће се и изванредно уобличена Похвала Часном крсту; у саставу је поглавља у коме се приказује доношење Немањиног напрсног крста (енколпија) у Србију.²¹ Крст је Немањин дар Стефану и својеврсно одличје. Стефан доношење крста у Србију види као долазак самога Спаситеља, који је на крсту победио смрт.²² Не скрива своју огромну радост и надахнуто, кроз похвалу, говори о значају Христовог крста, тј. Христовог страдања на крсту за хришћане.

4.

Доментијаново *Житије Светог Саве* (завршено 1242/43. или 1253/54) познато је по бројним и разноврсним микро-жанровима. Међу њима истакнуто место има похвала. То није необично будући да се овај писац одлучио за похвално житије, за које је предвиђено да се јунак непрестано хвали. Међу бројним похвалама које су уврштене у дело. издвајају се три због свог изузетног значаја који имају за композициону структуру и карактеризацију јунака. Овом приликом представљамо само прву. Она долази у оквиру шестог поглавља, на месту где се довршава опис подизања Хиландара.²³ Свестан изузетног значаја овог подухвата за српску духовност, Доментијан похваљује Симеона и Саву, ктиторе тога манастира. Похвала је шире заснована; у видокруг писаца уводи и друге заслуге ова два житијна јунака.

²⁰ То су, по редоследу појављивања, следећи симболи и симболичка значења: *цвет* (Прв: „Радуј се светлоични цвете” – АкБог, икос 7: „Радуј се цвете непролазности”); *лествица* (Прв: „Радуј се лествице, која узводиш чеда и људе своје под небеске кровове и настањујеш на ливади духовној” – АкБог, икос 2: „Радуј се лествице небеска којом сиђе Бог”); *пристаниште* (Прв: „Радуј се тихо пристаниште онима који броде” – АкБог, икос 3: „Радуј се јер спремаш пристаниште душама”; АкБог, икос 9: „Јер си пристаниште пловаца живота”); *мост* (Прв: „Радуј се мосте који преводиш у вечни живот – АкБог, икос 2: „Радуј се мосте који житеље земље одводиш са земље на небо”); *цвет* (Прв: „Радуј се цвете вере небесног вртограда” – АкБог, икос 7: „Радуј се, цвете непролазности”); *лоза* (Прв: „Радуј се лозо доброплодна” – АкБог, икос 3: „Радуј се лозо неуевенљивог чокота”).

Када је реч о Акатисту, користимо превод у књизи *Молитвеник. Каноник*, прев. Отац Јустин Поповић, духовник манастира Ћелија, Београд, 1982, 79–97. АкБог = Акатист Богородици (Благовештенски).

²¹ Похвала се јавља у дванаестом поглављу, на стр. 63 и 65.

²² Запажање Д. Бојовића, в. *Првовенчани краљ – скривени литург.*

²³ Када говоримо о похвали у Доментијановом *Житију Светог Саве*, користимо наш превод објављен у књизи Доментијан, *Житије Светог Саве*, предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгиевска, издање на српскословенском Т. Јовановић, Београд, 2001. Превод је на стр. 3–433 (непарним). Код навођења или позивања на дело користимо скраћеницу ДомЖСа. Опис подизања Хиландара је на стр. 83–97; похвала је на стр. 97–101.

Похвала се састоји од седамнаест мањих целина и има анафорско устројство (анафора је број *оба*, тј. бројна именица *двојица*). Важна је друга целина, где се за Саву и Симеона утврђује да су истинити апостоли, подигнути истинитим Богом на просвећење и на божаствено научавање западних крајева.²⁴ Уведена је симболичка релација: *исток–запад*. Исток овде представља, у првом реду, Свету Гору, а запад – Србију. У четвртој целини пажњу привлачи ефектна и динамична слика, организована око симбола *стрела*. Посредством ње истичу се ефекти духовног деловања двојице – оца и сина.²⁵ Симбол означава духовно оружје, намењено служби Богу.

У похвали доминира симболика светлости (симболи: *зрака*, *Даница*, *светило*, *светилник*). Поетске слике утемељене на симболичким значењима дограђују већ успостављене представе. Овде се у већој мери потенцирају духовна упоришта (*зраке источне*); открива се механизам деловања: Сава и Симеон преносиоци су божанских енергија – топлоте Светог Духа (*данице* пресветлог сунца, које топлоту Светога Духа назнаменују деци свога отацства). Најзад, антиципира се Савино и Симеоново светитељство (незалазна светила, богозрачна светила).²⁶

Похвала је конструисана око броја два, који симболизује Свету Двојицу, тј. Бога Оца и Сина. Његовим непрестаним коришћењем у простору овог текста (у анафори), алудира се на Симеоново и Савино уподобљење хришћанском Оцу и Сину. Ово је доста смела паралела и сведочи о веома високом степену дивинизације јунака код Доментијана.

Друга похвала нешто је краћа (има седам целина). Сродна је првој у погледу композиционе структуре (има анафорско устројство, при чему је анафора број *оба*). Она се јавља у оквиру описа преноса Немањиних моштију из Хиландара у Србију;²⁷ укључена је у други и посебан жанр. Истиче значај Саве и Симеона за њихово отацство.²⁸ Трећа значајна похва-

²⁴ ДомЖСа, 97.

²⁵ „Обојица оштре стреле Христове, изоштрене богољубљем и уперене Светим Духом, које су побожношћу проболе срца свих верних”, ДомЖСа, 97.

²⁶ Посредством соларног симбола постигнута је необична сликовност у петнаестој целини: „обојица светлодушни и једнаког облика светилници, који су рекама суза окрилатили свете молитве и узлетели ка својој љубитељу Христу (ДомЖСа, 99). Пажњу у простору похвале привлаче и зооморфни симболи (*славуј* и *орао*), у осмој односно четрнаестој целини. Пут јунака, Симеона и Саве, од земаљског ка небеском Доментијан представља сликом небопарног орла. Орао је у хришћанству симбол васкрснућа, а сматра се и симболом Христа; у ширем смислу означава праведнике.

²⁷ Опис преноса моштију у оквиру је једанаестог поглавља житија.

²⁸ Ширија анализа ове похвале (њене функције, симболичког слоја и др.) налази се у нашој студији Љ. Јухас-Георгиевска, *Принципи конституисања и улога микро–жанрова у Доментијановом Животу Светог Саве*, Научни састанак слависта у Вукове дане 33/2, Београд, 2004, 19–30.

ла долази након описа Стефановог крунисања за краља (поглавље XIX).²⁹ Она представља кључно место житија, јер ту Доментијан тачно утврђује Савине заслуге у вези са оцем и братом. За похвалу је важна завршница самог описа, у којој се истиче да су после Стефановог крунисања била Богом венчана сва три помоћника Христова: Сава, Немања и Стефан. Пет целина чине језгро похвале; овде доминира симболика броја три (јавља се у оквиру анафоре). Број симболично означава Свето Тројство. Његовим увођењем подастире се (смела) паралела између Саве, Симеона и Стефана и Свете Тројице.³⁰ Све три похвале у функцији су маркера нарочито важних догађаја (подизање Хиландара, пренос Немањиних моштију, Стефаново крунисање за краља).³¹

У другом Доментијановом делу, *Житију Светог Симеона* (завршено 1264), похвале такође имају велики значај.³² Њихово распоређивање је, међутим, нешто другачије. Посебну важност има широко заснована похвала Немањи – Симеону; она долази иза описа Растковог бекства на Свету Гору, а пре приказа Немањине абдикације и монашења.³³ У њој се снажно похваљују Немањине владарске заслуге на верском плану. Похвала је састављена по угледу на похвалу кнезу Владимиру, која је у саставу *Слова о закону и благодати* од руског писца Илариона из XI века. Кнез Владимир је христијанизовао Русију, Немања је прогнао јерес из Србије. Заслуге обојице за хришћанство су велике, па је Доментијану похвала руском кнезу, уз нужне адаптације, могла бити модел за похваљивање његовог јунака.³⁴

Композиција похвале је сложена. Најпре се говори о Немањином милосрђу,³⁵ а потом се представљају његове заслуге за веру.³⁶ У другом делу похвале доминирају сродно структуриране реченице-питања, са идентичним почетком: „Кажи нама”.³⁷ Постављајући питања, Доментијан

²⁹ ДомЖСа, 251.

³⁰ Ширу анализу треће похвале в. у нашем раду Љ. Јухас-Георгиевска, *Принципи конституисања*, 29.

³¹ У делу се јављају и похвале које не потичу од писца већ од других истакнутих личности (светогорски старац Макарије, Савин духовни отац на почелима његовог монашког живота, јерусалимски патријарх Атанасије, Савин ученик Атанасије и др.).

³² Када говоримо о овоме делу, ослањамо се на превод у књизи Доментијан, *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*, приредила Р. Маринковић, превод Л. Мирковића, Београд, 1988, 235–325. За дело користимо скраћеницу ДомЖСи.

³³ Ова похвала оформљује засебно, пето поглавље у житију; налази се на стр. 258–268.

³⁴ О томе в. коментар уз пету главу житија, који је дала Р. Маринковић: Доментијан, *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*, 388. Р. Маринковић је, коментаришући садржај пете главе житија, настојала да укаже и на Доментијанов поступак код коришћења Иларионовог текста, *исто*, 388–391.

³⁵ ДомЖСи, 258–259.

³⁶ *Исто*, 259–260.

³⁷ *Исто*, 261–265.

привидно исказује недоумицу; она се каткад и шире открива кроз пружени одговор. Као карактеристично својство јунака Доментијан истиче његово *богомислено оштроумље*.³⁸ У трећем, и завршном делу похвале назначаваче да су, захваљујући Немањиним молитвама и светим поукама, његова чеда по читавој земљи постала верна Христу Богу и да је дажд благодати оросио сву паству.³⁹

Уз минималне адаптације, Доментијан је из свог *Житија Светог Саве* за *Житије Светог Симеона* преузео развијене похвале Симеону и Сави (оне са анафором *обојица*). Укључио их је на идентичним местима у дело.⁴⁰ Једну је похвалу из *Житија Светог Саве* Доментијан преузео и развио (похвала којом се довршава опис Немањиног ходочашћа по Светој Гори).⁴¹

5.

Теодосије Хиландарац, од кога такође потичу два житијна дела, смањује учешће микро-жанрова и функционалније их користи. Овај писац стварао је крајем XIII и почетком XIV века.

Похвални карактер у Теодосијевом *Житију Светог Саве* има почетак Савине посланице упућене оцу из Свете Горе.⁴² На том месту садржана је кратка похвала Немањиним заслугама за хришћанску веру. Указује се на његова добра дела током владавине.⁴³ Сам текст карактерише добра ритмичка организованост; ефекат риме постигнут је коришћењем помоћног глагола *јесть* у другом лицу једнине (*јеси*).⁴⁴

У истом делу похвала се јавља и на месту које претходи опису Немањиног боловања; ова похвала пружа синтетички поглед на читав Немањин живот.⁴⁵ Теодосије, посредством својеврсног каталога, назначаваче Немањине квалификативе. Један међу њима (*диван*) нарочито апостро-

³⁸ Исто, 263.

³⁹ Трећи део похвале, исто, 265–268.

⁴⁰ Прва долази после описа градње Хиландара (ЖСи, 291–293); друга је у саставу описа преноса Немањиних моштију (ЖСи, 312–314).

⁴¹ ДомЖСи, 280.

⁴² О овом делу говоримо ослањајући се на превод у књизи Теодосије, *Житија*, приредио Д. Богдановић, данашња језичка верзија Л. Мирковић, Д. Богдановић, Београд, 1988, 99–261. Савина посланица оцу је на стр. 125–126. Даље за *Житије Светог Саве* користимо скраћеницу ТеодЖСа.

⁴³ Помињу се љубав према странима, брига за ниште.

⁴⁴ Тако је у изворном српскословенском тексту. Ослањамо се на Даничићево издање Теодосијевог житија Светог Саве: *Живот Светога Саве. Написао Доментијан* [погрешна атрибуција, реч је о Теодосијевом делу], Београд, 1860, 34, редови 12, 13, 15, 17 и др.

⁴⁵ Она је на стр. 141–142.

фира.⁴⁶ Уводи у видокруг Немањине владарске врлине и заслуге.⁴⁷ Потом говори о његовом напуштању престола, монашењу, странствовању и подвизавању на Атосу. Говорећи о Немањиним боравку у Светој Гори, Теодосије истиче да је он постао ученик свога сина Саве, његов послушник и сапосник у пустињи. У завршници похвале говори се о Немањиној смрти и указује на то да је он оставио добру успомену онима који хоће живот.⁴⁸

У житију се похвала Светом Сави јавља и на месту где се приказују побуде краља Владислава да мошти свога стрица пренесе из Трнова у Србију. Краљ је, прича Теодосије, био на то подстакнут речима Савиног наследника, архиепископа Арсенија.⁴⁹ Дошавши краљу, подсетио га је на Савин значај и његове велике заслуге⁵⁰ и затражио да донесе Савине мошти у Србију. Арсеније, између осталог, истиче Савин допринос успостављању краљевства (Српску Земљу „украсио је [...] краљевством”).⁵¹ У његовом виђењу, Сава је равноапостолни, од Христа даровани учитељ, који је многе подвиге и безбројне напоре поднео за Српску Земљу.⁵²

Теодосијева кратка похвала Светоме Сави (и Светом Симеону) садржана је у самом финалу житија.⁵³ Молитвено се обраћајући обојици светих,⁵⁴ писац наглашава њихова добра дела, наводећи их у дугом низу.⁵⁵

У *Житију Светог Петра Коришког* (настало на почетку XIV века)⁵⁶ сусреће се краћа похвала главном јунаку у завршници дела; њена је функ-

⁴⁶ „Симеон дивни [...] диван се показа храброшћу у земаљском војевању.” Теодосије уводи и квалификативе: *слатки, делом изврсни, богоносни и богомудри, добар у свему.*

⁴⁷ Када је реч о врлинама, Теодосије истиче Немањину храброст у војевањима, правду и побожност, милосрђе, ТеодЖСа, 141–142. У заслуге овога владара убраја његово духовно просвећивање народа, подизање цркава, изгнање јеретика и др., *исто*, 142.

⁴⁸ *Исто*, 142.

⁴⁹ Ова похвала је на стр. 250 житија.

⁵⁰ Помиње да је Сава украсио земљу црквама, архиепископом и епископима и свим уставима и законима православља.

⁵¹ ТеодЖСа, 250.

⁵² *Исто*.

⁵³ „Благопохваљујемо и проповедамо ваша добра дела за нас, православља веру, од јереси ослобођење, истинито крштење, цркава подизање, светитеља велелепоту, царско украшавање круном, народа узаконење, ка покајању поучење, инокá сабрање, ништих исхрану, сирочади смиловање, за живота и после смрти чудеса дивна, заступство пред Богом молитвама и у биткама помоћ, отачаско милосрђе и свагдашњу милост”, *исто*, 261.

⁵⁴ „О двојице богоизабрана, свети и дивни, богоносни и свеблажени оци Симеоне и Саво [...]”, *исто*, 260.

⁵⁵ „Благопохваљујемо и проповедамо ваша добра дела за нас, православља веру, од јереси ослобођење, истинито крштење, цркава подизање, светитеља велелепоту, царско украшавање круном, народа узаконење, ка покајању поучење, инокá сабрање, ништих исхрану, сирочади смиловање, за живота и после смрти чудеса дивна, заступство пред Богом молитвама и у биткама помоћ, отачаско милосрђе и свагдашњу милост”, *исто*, 261.

⁵⁶ О *Житију Светог Петра Коришког* говоримо ослањајући се на превод Димитрија Богдановића у књизи Теодосије, *Житија*, приредио Д. Богдановић, 265–288. За ово дело користимо скраћеницу ТеодЖПКор.

ција да истакне вредности Петровог испосничког живота и укаже на његова постигнућа.⁵⁷ Похвала има анафорско устројство (анафора је име самога јунака: *Петар*); састоји се од седам целина. Полазећи од симболике јунаковог имена (Петар, од *ἡ πέτρα* = камен, стена), писац утврђује да је његов јунак био тврд, то јест стамен животом.⁵⁸ У другој целини тематизује се Петрово истинито сиромаштво у пустињи, у трећој се хвали његов подвиг итд. Теодосије упоређује јунака са древним подвижницима и констатује да је многе од њих својим подвигом превазишао.⁵⁹ У самом финалу писац испосника Петра пореди са апостолом истога имена, који је изволео да за Христа са радошћу буде распет, али и са самим Христом.⁶⁰

6.

Прве деценије XIV века својим стваралаштвом обележио је и Данило Други, од кога потиче чак шест житија. Овај писац доста се ослањао на ранију српску житијну традицију, па се код њега препознају и нека од решења својствених старијим раздобљима.

У Даниловом *Житију краљице Јелене* (настало око 1217. године) постоји неколико похвала.⁶¹ Пишчево опредељење за похвални тип житија одредило је и његов приступ микро-жанровима. Они се доста интензивно користе, нарочито похвала.

Данилова похвала краљици Јелени долази непосредно након описа градње њене задужбине – манастира Градац; маркира овај необично значајан мотив.⁶² Данило полази од става да је краљичин живот превазишао људске умове. У другом делу похвале наглашава своју недостојност да Јелени сачини похвалу; она је, Данилове су речи, већ прослављена анђелским хвалама. Своју стваралачку недоумицу упечатљиво представља.⁶³

⁵⁷ Похвала је на стр. 284–285. Најављује се посебним насловом *Похвала*.

⁵⁸ Нешто раније у житију указано је да су признање Петру да је тврда стена и да је одолео својим каменим трпљењем морали да одају од њега поражени демони, ТеодЖПКор, 281.

⁵⁹ „Древнима подобан, многе и превазиђе.” Успоставља се веза са уводом у житије, где је такође присутно поређење Петра са првим подвижницима; тамо: „Јер се преподобни, макар и у последње нараштаје али не горе од изванредних древних отаца подвизавао [...]”, *исто*, 265.

⁶⁰ Апостол Петар је мученички страдао у Риму, распет наглавачке на крсту.

⁶¹ Када говоримо о *Житију краљице Јелене*, ослањамо се на превод Лазара Мирковића штампан у књизи Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, приредили Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд, 1988, 79–107. У даљем тексту за ово дело користимо скраћеницу ДанЖКЈ.

⁶² ДанЖКЈ, 96.

⁶³ „Од којих ли цветова лепо украшених и мирисних, саставивши венац, да венчамо свечасну главу Твоју, коју је увезала десница Владичња неувелим венцем?”, *исто*, 96.

Кроз парадоксалну, али за средњовековно поимање прихватљиву слику истиче Јеленине врлине.⁶⁴

Плач краља Милутина над мајчиним телом у манастиру Градац представља праву, реторски развијену похвалу.⁶⁵ Призор краљевог туговања је драматичан. Кроз плач, он се обраћа мајци Јелени, сасвим лично; затим њу хвали. Похвални текст карактерише анафорско устројство (сви сегменти почињу придевом *блажена*). У другом делу похвале, који је више поетски интониран, оцртавају се Јеленине заслуге за Српску Државу. На самом крају Милутин се мајци лично обраћа; помињући своју грешност, исказује наду да ће, посредством мајчиних молитава, добити опроштење својих грехова у дан Страшнога суда.

У појединим сегментима похвале израженије је присутна симболика и метафорика, као и поетске слике.⁶⁶ Похвала има прстенасту композицију. Постоји и наизменично смењивање мотива, као и унутрашње повезивање и дограђивање. Милутинов плач фактички има функцију завршне похвале у делу. Данило је препустио овом свом истакнутом јунаку да укаже на краљичин значај.

У Даниловом *Житију краља Драгутина* (написаном 1217. године) прва похвала сусреће се у сегменту где се описује Драгутинов боравак у Мачви, након абдицирања.⁶⁷ Писац ту похваљује побожни и подвижнички живот свога јунака. Помиње његово истинско кајање и најављује да ће о њему саставити слово, „колико је могуће”.⁶⁸ Како се показује, писац овде указује на карактеристике свога приступа јунаку и на теме које ће бити елабориране.⁶⁹

Нова похвала јунаку јавља се након представљања његовог подвизавања и кајања.⁷⁰ У њој је фокус на Драгутиновој дарежљивости према хрмовима (у његовој и у другим земљама) и према људима.

И поред одређених сродности са другим Даниловим делима овога жанра, његово *Житије краља Милутина* (довршено 1324. године), поседује

⁶⁴ „Ти блажена, обухавши се у хаљину изаткану са висина, коју ћу назвати тихост и незлобивост срца твога [...], *исто*, 96.

⁶⁵ *Исто*, 102–103.

⁶⁶ Тако, на пример, у четвртој целини за краљицу Јелену утврђује се да је *семе* доброг плода, Христа, посејала у своје душевне бразде, у петој целини да је *извором својих суза* омила душевне и телесне нечистоте итд.

⁶⁷ Када говоримо о *Житију краља Драгутина*, ослањамо се на превод у књизи Данило Други, *Животи краљева*, 59–77. За ово дело користимо скраћеницу ДанЖКДр. Похвала је на стр. 62–63.

⁶⁸ ДанЖКДр, 63.

⁶⁹ Данило најављује да ће писати о изузетном подвигу јунака, али и о његовом великом милосрђу и покајању.

⁷⁰ *Исто*, 67–68.

и посебна својства.⁷¹ Главни јунак дела је истакнути владар, са запаженим успесима у ратовима, који Српској држави доносе моћ и престиж; познат је и по својим бројним црквеним грађевинама у Србији и ван ње. Стога се Данило, пишући о овом краљу, потрудио да га достојно узвелича.

Међу микро-жанровима у овом делу похвала има посебан значај. Краћа похвала краљу Милутину долази након описа његових добрих дела.⁷² Уобличена је са посебном пажњом, уз коришћење реторских средстава. Почиње свечано, Даниловим обраћањем краљу, у коме он истиче величину Божјег окриља и подршке њему (сам Бог га је венчао, тј. крунисао и узвео на највећу врлину).⁷³ Потом се, у низу, назначавају Милутинова милосрдна дела. Свога јунака Данило хвали и кроз поређење са светим Димитријем Солунским и са Александром Великим.⁷⁴

Надахнутој похвали краљу Милутину писац прибегава и када говори о његовој помоћи византијском цару Андронику.⁷⁵ Краља Милутина овом приликом упоређује са светим и великим царевима, Давидом и Константином Великим.⁷⁶ Велича га, такође, истичући да је достојник Божје помоћи и покрова на прослављање и на узвишење свога отачаства. Слави и Милутинову мајку, краљицу Јелену, јер је родила изузетног сина.

У житију се јавља Данилов плач над краљем Милутином (пандан је Милутиновом плачу над краљицом Јеленом, у Јеленином житију).⁷⁷ Овај плач прераста у похвалу; њу карактерише анафорско устројство (анафора је: *смаграм блаженим/блаженима*). Елементи тела у похвали се користе метафорично или метонимијски: хвали се пресветло лице, озарено од Пресветога Духа, посредством кога је људима засијала многоразумна светлост, потом доброговорни језик, на који се излила сладост Духа Светога. Писац похваљује и златозарне очи, које су са милошћу гледале на ниште и убоге, па пречисте руке, увек пружене да дарују Богу и у цркве и да деле милостињу ништима итд.

⁷¹ Када говоримо о *Житију краља Милутина*, ослањамо се на превод у књизи Данило Други, *Животи краљева*, 109–150. За ово дело користимо скраћеницу ДанЖКМил.

⁷² ДанЖКМил, 134–135.

⁷³ „Но хвалим твој богољубазни живот, о богољубива главо, коју венча десница Владичина, и благодаћу Пресветога Духа узведе на највећу врлину,”

⁷⁴ Пишчеве су речи: „свагда боловаше за отачаство своје као свети Димитрије [...] Као Александар, македонски цар, узвеличан силом на земљи, тако исто се и овај узвелича у Богом дарованој својој држави [...]”, ДанЖКМил, 135.

⁷⁵ Послао му је војни одред на челу са војводом Новаком Гребостреком, *исто*, 140.

⁷⁶ Данило за краља Милутина утврђује да је сличан кротком Давиду и славном Константину, *исто*, 140.

⁷⁷ Попут краља Милутина, и Данило се баца над тело покојника, жалосно плачући. Његов плач почиње речима: „О, јаој мени, слатки мој господару, зашто се брзо разлучи од нас, пастиру добри и чувару наш.” Плач је на стр. 146–147.

Треба рећи да постоји проблем са овом похвалом и уопште са финалним делом Милутиновог житија (почевши од описа градње манастира Бањска), јер он није сачуван у аутентичном виду. Претрпео је интервенције од стране састављача зборника. Када је реч о похвали, чини се да редактор ипак није много задирао у њен смисао, из поштовања према Даниловом поетском умећу.

Данилу је својствено комбиновање различитих микро-жанрова. Када је реч о похвали, занимљиви су примери када она настаје својеврсним преображавањем плача (трансформација је могућа јер и сам плач садржи похвалне елементе). На овакве примере наилази се током приказивања жалости за умрлим јунаком.

Закључак

Спроведено истраживање је показало да се похвале као микро-жанр јављају већ од самих почетака житијне литературе. Писци добро познају канон овог микро-жанра и имају изграђену свест о његовом значају за карактеризацију јунака и композициону структуру дела. Стефан Првовенчани даје значајан допринос развоју похвале као микро-жанра; проширује њену употребу и поетски и семантички је обогаћује. Опредељујући се за реторски тип житија, Доментијан отвара могућност за увођење бројних похвала и похвалних места. Најзначајније међу њима маркирају најважније догађаје и чврсто позиционирају најважније јунаке. Монах Теодосије не иде за Доментијаном. Он у свом *Житију Светог Саве* смањује учешће похвала, како оне не би реметиле основну приповедачку линију. Уведене похвале по правилу су кратке и без нарочитог поетског и реторског наслојавања. Занимљиво је да у другом житијном делу истога писца (посвећено је испоснику Петру Коришком) похвала има значајну функцију. Уобличена је према реторским правилима и врло ефектна.

Данило Други враћа похвали место које је имала у житијима XIII века. У његовим делима јавља се низ изванредних похвала, нарочито у *Житију краљице Јелене* и *Житију краља Милутина*. Оне су, каткад, комбиноване са другим жанровима (на пример са плачем).